INGLIZ, RUS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SUBSTANDART LEKSIKANING O'RGANILISH TARIXI

Mamasidikova Kamola Abdurashid qizi
Andijon davlat chet tillari talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23838079

ANNOTATSIYA: Maqolada substandart leksika (jargon, argo, sleng) ning ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida o'rganilish bosqichlari qiyosiy yoritiladi. E. Partridge, C. Eble, V.S. Elistratov va Sh. Rahmatullayev qarashlari asosida ingliz tilshunosligida lug'at tuzishdan sotsiolingvistik tahlilga, rus tilshunosligida argo tavsifidan yoshlar nutqi tadqiqiga, o'zbek tilshunosligida esa leksikologik tasnifdan zamonaviy diskurs tahliliga o'tish tendensiyalari ko'rsatiladi.

KALIT SO'ZLAR: substandart leksika, sleng, argo, jargon, leksikografiya, sotsiolingvistika

АННОТАЦИЯ: В статье сопоставительно рассматриваются этапы изучения субстандартной лексики (жаргон, арго, сленг) в английском, русском и узбекском языкознании. На основе взглядов Э. Партриджа, К. Эбл, В.С. Элистратова и Ш. Рахматуллаева показан переход от лексикографического описания к социолингвистическому анализу и далее к изучению дискурса.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: субстандартная лексика, сленг, арго, жаргон, лексикография, социолингвистика

ABSTRACT: The article offers a comparative account of the stages in the study of substandard vocabulary (jargon, argot, slang) in English, Russian and Uzbek linguistics. Drawing on E. Partridge, C. Eble, V.S. Elistratov and Sh. Rahmatullayev, it traces the shift from lexicographic description to sociolinguistic analysis and, further, to discourse-oriented research.

KEYWORDS: substandard vocabulary, slang, argot, jargon, lexicography, sociolinguistics

Substandart leksika adabiy til me'yorlaridan tashqarida shakllanadigan va asosan norasmiy muloqot jarayonida qo'llanadigan jargon, argo, sleng, vulgarizm hamda boshqa ekspressiv-emotsional bo'yoqdor leksik birliklar majmuasini tashkil etadi. Mazkur leksik qatlam jamiyatning ijtimoiy, madaniy va kommunikativ hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, turli yosh guruhlari, kasbiy jamoalar hamda muayyan ijtimoiy qatlamlarning o'ziga xos nutqiy xususiyatlarini aks ettiradi. Substandart birliklar nafaqat kundalik muloqot vositasi, balki shaxsning ijtimoiy mansubligi, guruhiy identifikatsiyasi, dunyoqarashi va munosabatini ifodalovchi muhim lingvistik hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi. Ushbu leksik qatlamning shakllanishi, rivojlanishi va ilmiy tadqiq etilish tarixi turli tillarda bir xil izchillikda kechmagan. Bunga har bir tilning tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy-madaniy muhiti, adabiy til me'yorlarining shakllanish jarayoni hamda tilshunoslik maktablarining nazariy yondashuvlari ta'sir ko'rsatgan. Ingliz tilshunosligida substandart leksikani o'rganish, xususan, sleng va jargon birliklarini to'plash, tasniflash hamda ularning etimologik va funksional xususiyatlarini aniqlash ishlari E. Partridge tadqiqotlarida muhim o'rin egallaydi. Keyinchalik C. Eble tomonidan yoshlar, ayniqsa, talabalar

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

nutqidagi sleng birliklarining ijtimoiy va kommunikativ vazifalariga alohida e'tibor qaratilgan. Rus tilshunosligida esa V. S. Elistratovning tadqiqotlari argo va substandart leksikaning madaniy, tarixiy hamda ijtimoiy xususiyatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayevning leksikologiya, frazeologiya va leksik-semantik munosabatlarga oid ilmiy qarashlari so'zlashuv nutqi hamda adabiy me'yordan tashqaridagi til birliklarini tadqiq etishda muhim nazariy asoslardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida substandart leksikaning ilmiy o'rganilish tarixini qiyosiy-tarixiy hamda tavsifiy tahlil asosida yoritish, uning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda E. Partridge, C. Eble, V. S. Elistratov va Sh. Rahmatullayevning ilmiy qarashlari asosida substandart leksikaga bo'lgan nazariy yondashuvlarning o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatish, shuningdek, jargon, argo va sleng tushunchalarining talqinidagi terminologik tafovutlarni aniqlash ko'zda tutiladi. Shu bilan birga, uch til doirasida substandart leksikaning tadqiq etilish darajasi, uning sotsiolingvistik xususiyatlari va kommunikativ vazifalarini qiyoslash orqali ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarning umumiy tendensiyalarini belgilash nazarda tutiladi. Tadqiqot natijalari substandart leksikaning til tizimidagi o'rnini chuqurroq anglash, uning ijtimoiy-lingvistik mohiyatini ochib berish hamda o'zbek tilshunosligida mazkur yo'nalish bo'yicha kelgusidagi tadqiqotlarning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Ingliz tilida g'ayriadabiy leksikaga qiziqish XVI asrdagi o'g'rilar tili ("can't") haqidagi risolalardan boshlangan, XVIII asrda F. Grosening "Vulgar til klassik lug'ati" (1785) bu an'anani davom ettirgan. XX asrda E. Partridge slengni kant, so'zlashuv va nostandart ingliz tilidan farqlashga urinib, keng materialga tayangan holda uni tavsiflagan[2]. Uning 1937 yildagi lug'ati uzoq yillar mobaynida shu yo'nalishning asosiy manbasi bo'lib qoldi[3]. Partridge slengdan foydalanish sabablarini ham sanab o'tgan bo'lib, bu tilshunoslikda sleng faqat so'z emas, ijtimoiy xulq-atvor hodisasi ekanini ko'rsatuvchi dastlabki qadamlardan biri bo'ldi[1].

C. Eble esa slangni nutqiy hamjamiyat doirasida talqin qiladi. U AQSH kollej talabalari nutqini ko'p yillik kuzatuv asosida o'rganib, slang guruh birdamligini mustahkamlashi, noformal munosabatni ifodalashi va tez yangilanib turishini ko'rsatadi[1]. Shu bilan ingliz tilshunosligida e'tibor "lug'at to'plash" dan "kim, kimga, qanday vaziyatda aytmoqda" savoliga ko'chgan[3].

Rus tilida shahar nutqi va ijtimoiy dialektlarni o'rganish zarurati XX asr boshlarida e'tirof etilgan. Sovet davrida argo asosan jinoiy muhit bilan bog'liq holda tadqiq qilingan. 1990-yillarda V.S. Elistratov "Rus argosi lug'ati"ni nashr etib, o'g'rilar, talabalar, harbiylar, sportchilar va boshqa guruhlar leksikasini yagona lug'atda jamladi[4]. Uning ishlarida argo bilan so'zlashuv nutqi o'rtasidagi chegaraning harakatchanligi ko'zga tashlanadi: yopiq guruhlar so'zlari ommaviy muloqotga oson o'tadi[5].

O'zbek tilshunosligida substandart qatlam avvalo leksikologiyada, ya'ni qo'llanish doirasi cheklangan so'zlar (dialektizm, kasb-hunar so'zlari, jargon va argo) tarkibida o'rganilgan. Sh. Rahmatullayev adabiy til leksikasini uslubiy xoslanishi va qo'llanish doirasiga ko'ra tasniflab, adabiy me'yordan tashqari qatlamlarning o'rnini ham belgilaydi[6]. Izohli lug'atlarda bunday birliklar odatda uslubiy belgilar bilan beriladi, biroq sleng mustaqil tadqiqot obyekti sifatida ingliz va rus tilshunosligiga nisbatan kamroq o'rganilgan[7].

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida sleng hamda g'ayriadabiy leksikani o'rganish yo'nalishlari umumiy jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning shakllanish va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

rivojlanish sur'atlari bir-biridan farq qiladi. Xususan, ingliz tilshunosligida tadqiqotlar dastlab lug'atchilik asosida shakllanib, keyinchalik sotsiolingvistik yondashuvlar bilan boyigan. Rus tilshunosligida esa argo va jargon lug'atlarini tuzishdan yoshlar nutqi, ijtimoiy guruhlar tili hamda ularning kommunikativ xususiyatlarini o'rganishga o'tilgan. O'zbek tilshunosligida dastlab g'ayriadabiy leksikaning leksik-semantik xususiyatlari va tasnifiga asosiy e'tibor qaratilgan bo'lsa, keyingi davrlarda sleng birliklarining pragmatik, sotsiolingvistik va diskursiv jihatlarini tadqiq etishga qiziqish ortib bormoqda. Demak, uchala tilshunoslik an'anasida ham tadqiqotlar leksik birliklarni tavsiflashdan ularning ijtimoiy vazifasi, nutqiy qo'llanishi va kommunikativ ahamiyatini o'rganish tomon rivojlangan. Biroq ushbu jarayon har bir tilshunoslik maktabining ilmiy an'analari, tarixiy sharoiti va tadqiqot metodologiyasiga ko'ra turli bosqichlarda kechgan.Internet davrida bu uchala an'ana yaqinlashmoqda va ijtimoiy tarmoq materialiga tayanuvchi korpus tadqiqotlarini talab etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Eble C. Slang and Sociability: In-group Language among College Students. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996.
2. Partridge E. Slang To-day and Yesterday. – London: Routledge & Kegan Paul, 1933.
3. Partridge E. A Dictionary of Slang and Unconventional English. – London: Routledge & Kegan Paul, 1937.
4. Элистратов В.С. Словарь русского арго (материалы 1980–1990-х гг.). – М.: Русские словари, 1994.
5. Shu asar: Элистратов В.С. Словарь русского арго (материалы 1980–1990-х гг.). – М.: Русские словари, 1994.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
7. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.